

Загальна тема

**«Правова система України радянської доби (кінець 1917 –
перша половина 1991 років)»**

Підтема II

**«Радянське державне управління та законодавство за часів
Другої світової війни
(період Німецько-радянської війни 1941 – 1945 років)»**

Тези для підготовки до заняття

Юридичне визначення Другої світової війни (1 вересня 1939 року – 2 вересня 1945 року) як Глобального збройного конфлікту (понад 60 держав - 100 мільйонів осіб) двох протилежних військових осіб: 1) блок держав Осі; 2) держави-союзники антигітлерівської коаліції. Акт про беззастережну капітуляцію Німеччини **8 травня** 1945 року – м. Карлхорст. Акт про капітуляцію Японії 2 вересня 1945 року - лінкор «Міссурі». Міжнародні конференції з військових проблем. Ялтинська конференція (4-11 лютого 1945 року). Потсдамська конференція (17 липня – 2 серпня 1945 року). Сан-Франциська конференція (8 вересня 1951 року). Німецько-радянська війна (22 червня 1941 – **9 травня** 1945 років).

Перебудова державного апарату СРСР та УРСР на воєнний лад. Постанова ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР партійним і радянським органам прифронтових областей від 29 червня 1941 р. та Звернення Президії Верховної Ради, Раднаркому та ЦК ВКП(б) від 6 липня 1941 р. «До українського народу».

Надзвичайні органи влади та зміни в державному управлінні. Державний Комітет Оборони (ДКО), як надзвичайний найвищий орган державного управління СРСР та його законодавча діяльність (30 червня 1941 р. - 4 вересня 1945 р.). Склад ДКО – 5 осіб. Функції ДКО: керівництво всіма державними установами; підготовка резервів і кадрів для Збройних сил; мобілізація людських ресурсів для потреб народного господарства; евакуація промислових підприємств, відновлення зруйнованого війною господарства тощо. Структура ДКО – бюро, комітети, комісії, ради. Уповноважені ДКО в армії та народному господарстві. Ставка Верховного Головнокомандуючого як найвищий виконавчий орган ДКО. Тимчасове припинення сесійних засідань ВР СРСР та ВР УРСР під час війни. Значення нормотворчої діяльності Президій ВР СРСР та ВР УРСР. Органи спеціального призначення. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 29 червня 1941 р. «Про воєнний стан». Розширення повноважень Народного комісаріата оборони. Утворення нових народних комісаріатів під час війни: Народний комісаріат мінометного озброєння СРСР (1 листопада 1941- 31 липня 1945 років). Народний комісаріат державної безпеки СРСР, НКДБ (3 лютого 1941-20 липня 1941 років та 14 квітня 1943- 1

березня 1946 років). Народний комісаріат танкової промисловості СРСР (11 жовтня 1941 - 14 листопада 1945 років), що створений на базі народного комісаріату середнього машинобудування. Переформування наркоматів СРСР і УРСР у міністерства (15 - 25 березня 1946 року). Діяльність республіканських та місцевих органів державної влади і управління УРСР. Припинення сесій Верховної Ради УРСР. Президія ВР УРСР і Рада Народних Комісарів УРСР в евакуації та продовження їх роботи з моменту звільнення українських земель від окупації.

Народний комісаріат оборони УРСР — центральний орган виконавчої влади і військового управління УРСР 1944–1978 (фактично — 1944–1945) років. Створений відповідно до ухваленого 1 лютого 1944 10-ю сесією ВР СРСР і 6 березня 1944 6-ю сесією ВР УРСР Закону «Про утворення військових формувань союзних республік та перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату оборони із загальносоюзного в союзно-республіканський наркомат».

Народний комісаріат закордонних справ УРСР (Закону УРСР «Про утворення союзно-республіканського Народного Комісаріату Закордонних справ УРСР» від 4 березня 1944 року. Реорганізація Народних комісаріатів у Міністерства УРСР законодавством від 25 березня 1946 року. Переведення партійних і радянських органів радянської України на військове положення в період війни. Адміністративні повноваження радянських партизанських загонів. Правовий режим воєнного стану і стану облоги. **УРСР 1945 року як держава-співзасновник Організації Об'єднаних Націй (офіційно існує з 24 жовтня 1945 року).**

Основні завдання радянського законодавства в період Великої Вітчизняної війни: оборона держави від зовнішніх ворогів; охорона соціалістичної власності; господарсько-організаційна та культурно виховна діяльність; мобілізація всіх сил і ресурсів народу для перемоги.

Зміни у цивільно-правових відносинах. Право власності. Постанова ДКО від 16 січня 1942 р. «Про задання трофейного майна». Встановлення порядку передачі трофейного майна та зброї частинам Червоної Армії та державним організаціям. Постанова РНК СРСР від 17 квітня 1942 р. «Про порядок обліку і використання націоналізованого, конфіскованого, виморочного та

безгосподарського майна» та аналогічна Постанова РНК УРСР від 28 вересня 1943 р. Повідомлення фінансовим органам про наявність визначених видів майна. Постанова РНК УРСР від 2 серпня 1945 р «Про порядок розрахунків за майно і товарно-матеріальні цінності, що повертаються в УРСР». Безкоштовне повернення колишнім власникам вивезеного під час окупації майна. Розширене тлумачення ст. 60 ЦК УРСР про передачу вивезеного майна колгоспам. **Зобов'язальне право.** Зміст Постанови Пленуму верховного Суду СРСР від 2 грудня 1944 р. «Про розгляд судами справ за позовами, що оснований угодах укладених радянськими громадянами під час їх перебування на тимчасово окупованій території». Принцип звільнення від відповідальності не війною, а конкретними обставинами. Постанова РНК СРСР від 15 березня 1942 р. «Про порядок засвідчення довіреностей і заповітів у воєнний час». Затвердження нотаріальних посвідчень командирами частин та начальниками госпіталів. **Житлове право.** Постанова РНК УРСР від 14 вересня 1941 р «Про зберігання жилої площі за військовослужбовцями і порядок виплат за жилу площу сім'ями військовослужбовців у воєнний час». Порядок закріплення за військовослужбовцями жилплощі під час війни. **Спадкове право.** Розширення кола спадкоємців за Указом Президії ВР УРСР від 17 грудня 1943 р. Доповнення сімейно – шлюбного законодавства. Указ Президії ВР СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним та самотнім матерям, посиленої охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання «Мати героїня» і про затвердження ордену «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства». Відміна легалізації фактичних шлюбів. Указ Президії ВР УРСР від 15 лютого 1942 р. про встановлення батьківства. Постанова РНК УРСР від 15 лютого 1942 р. «Про устрій дітей, що залишились без батьків». Поняття патронату. Указ Президії ВР УРСР від 24 березня 1943 р. «Про зміни ст. 44 Кодексу законів про родин УРСР 1926 р.». Порядок усиновлення. Правове забезпечення захисту дітей-сиріт. **Основні завдання трудового законодавства.** Указ Президії ВР СРСР від 13 лютого 1942 р. «Про мобілізацію на період воєнного часу працездатного міського населення для робіт на виробництві та будівництві». Поняття трудової мобілізації. Указ Президії ВР СРСР від 25 грудня 1941 р. «Про відповідальність

робітників та службовців підприємств воєнної промисловості за самовільне залишення підприємств». Притінення мобілізованих робітників до військовослужбовців. Указ Президії ВР СРСР від 26 червня 1941 р. «Про режим робочого часу робітників і службовців в період війни». Право встановлення надурочної роботи. Зміни у режимі робочого часу робітників та службовців. Указ Президії ВР СРСР від 9 квітня 1942 р. про порядок відпусток під час війни. Трудове влаштування і побутове обслуговування інвалідів війни. **Особливості земельного та колгоспного законодавства.** Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 13 квітня 1942 р. «Про підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів». Зменшення вікової межі до 14 років. Нові підстави обов'язкової праці у колгоспі. Постанова РНК УРСР від 23 травня 1945 р. «Про відновлення державних актів на безстрокове (вічне) користування землею колгоспів і земельних шнурових книг». Відновлення повоєнних земельних меж колгоспів. **Найбільш суттєві зміни у кримінальному законодавстві.** Указ Президії ВР СРСР від 6 липня 1941 р. «Про відповідальність за розповсюдження у воєнний час чуток, що викликають занепокоєння серед населення». Збільшення кримінальної відповідальності. Указ Президії ВР СРСР від 15 листопада 1941 р. про посилення санкцій за розголошення державної таємниці. Зміст доповнень статті 56-20 КК УРСР новими складами злочинів. Указ Президії ВР СРСР від 23 червня 1942 р. «Про відповідальність за розкрадання пального з МТС і радгоспів» та Постанова ДКО від 22 січня 1942 р. про посилення кримінальних і матеріальних покарань. Постанова РНК УРСР від 1 грудня 1944 р. про збільшення відповідальності за спекуляцію (до розстрілу). Кримінальна відповідальність за злочини німецьких окупантів та їх пособників. Задачі забезпечення правопорядку процесуальним законодавством. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про оголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного стану». Передача кримінальних справ про злочини, спрямовані проти оборони, громадського порядку і державної безпеки, в Україні на розгляд військових трибуналів. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Положення про військові трибунали в районах воєнних дій». Спрощені (інквізиційної) форми судочинства у військових трибуналах.

Зміни в судоустрої. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р «Про оголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного стану». Перетворення судів у військові трибунали. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Положення про військові трибунали в районах воєнних дій». Порядок призначення військових трибуналів вищого рівня (аж до округів) спільним наказом Наркомюсту СРСР, Наркомату оборони СРСР або Наркомату ВС. Призначення складу військових трибуналів нижчестоящих підрозділів Головами військових трибуналів фронтів, флотів, армій, військових округів. Військові трибунали в тилу (гарнізонні, окружні) та на транспорті, шляхом реорганізації лінійних судів. Склад трибуналів. Компетенція військових трибуналів. Підсудність трибуналів (військовослужбовці та цивільні особи). Розгляд справ у закритому, прискореному режимі. Підстави розстрілу без суду злочинних осіб у місцях, оголошених у стані облоги. Право принесення протесту військових прокурорів та голів військових трибуналів фронтів і флотів на вироки військових трибуналів нижчих інстанцій до Військової колегії Верховного Суду СРСР. Розгляд звичайних справ народними та обласними судами загальної юрисдикції відповідно до законодавства про судоустрій. Реорганізація органів прокуратури в зв'язку з введенням воєнного стану. Централізація керівництва службами державної безпеки і охорони громадського порядку.

Розвиток радянського права у післявоєнний відбудовчий період другої половини 40-х – середини 50-х років ХХ століття.

Розширення прав України у розв'язанні питань її адміністративного устрою, в державному плануванні її господарства. Нові організаційні форми управління промисловістю. Зміни у правовій системі УРСР. Юридичне оформлення входження Закарпаття до складу України. Договір між СРСР і Чехословаччиною від 29 червня 1945 р. Міжнародні договори з Польщею та з Румунією (1947 р.) про закріплення за УРСР Волині, Галичини, Закарпаття, Північної Буковини, Південної Бессарабії. Правові засади входження в 1954 р. Криму до складу УРСР. Входження Кримської області до складу УРСР (Указ президії Верховної Ради СРСР від 19.02.1954 та закон Верховної Ради СРСР від 26.04.1954 р.). Поширення законодавства УРСР у Закарпатті (з 1946 р.) та у Кримській області (з 1954 р.). Утворення ООН, серед

держав – засновниць (51 країна) були УРСР, БРСР та СРСР (24 жовтня 1945 р.). Пріоритет загальносоюзного законодавства над республіканським. Реформування судової системи СРСР взагалі та УРСР зокрема. Перейменування Ради Народних Комісарів на Раду Міністрів УРСР та упорядкування її повноважень (1947 р.). Утворення нових наркоматів в УРСР (1944 р.). Реорганізація наркоматів у міністерства УРСР (1946 р.). Значне розширення кількості міністерств в УРСР (**до 30**). Початок процесу деєталінізації (з літа 1953 р.) та його вплив на розвиток радянського права. Зміни та доповнення в основні галузі законодавства. **Цивільне законодавство.** Зміна змісту ст. 154 ЦК УРСР згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР від 17 грудня 1949 р. про заборону оренди садками, виноградниками тощо та уточнення строків договорів майнового найму. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про заключення господарських договорів» (21 IV. 1949 р.). Ухиляння та формальне відношення до заключення договорів. Поняття системи генеральних та локальних договорів. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 серпня 1946 р. «Про право громадян на купівлю та будівництво житлових будинків». Правила будівництва особистих будинків. Постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи боротьби з самовільним будівництвом в містах і селищах міського типу УРСР» (30 XII. 1950 р.). Наслідки зміни затвердженого проекту будівництва. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1947 р. про заборону шлюбу між радянськими громадянами та іноземцями. **Трудове право.** Положення Постанов Ради Міністрів СРСР від 21 травня 1947 р. та 9 серпня 1948 р. про визначення строків заключення договорів організованого набору робочої сили з колгоспами та колгоспниками. Постанова Ради Міністрів УРСР від 21 серпня 1948 р. про рекомендації заключення договорів на два роки і більше. Постанова Ради Міністрів СРСР від 4 лютого 1947 р. про поновлення практики заключення колективних договорів. Налагодження трудоустрою інвалідів війни згідно Постанова Ради Міністрів СРСР від 14 вересня 1945 р. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 травня 1949 р. про охорону особливих прав працюючих жінок. **Земельне і колгоспне право.** Постанова Ради Міністрів СРСР від 25 квітня 1950 р. про порядок зміни кордонів колгоспних земель. Розгорнута Постанова Ради Міністрів СРСР від 19 квітня 1950 р. про заходи

підвищення виробництва праці та упорядкування виплат у колгоспах. Постанова Ради Міністрів СРСР від 16 лютого 1952 р. про порядок визначення трудоднів в останню чергу. Поліпшення роботи машино тракторних станцій згідно Постанови Ради Міністрів СРСР від 29 вересня 1951 р. Постанова Ради Міністрів СРСР від 17 червня 1950 р. «Про заходи у зв'язку з укрупненням дрібних колгоспів». Упорядкування фінансування, землекористування та землевпорядкування процесу укрупнення колгоспів. **Кримінальне право.** Указ Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 р. Поняття «амністії». Порядок дострокового звільнення від покарання. *Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 травня 1947 р. «Про відміну смертної кари» (до 12 січня 1950 р.).* Посилення охорони соціалістичної власності згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна». Захист особистої власності відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. «Про посилення захисту особистої власності громадян». Укази Президії Верховної Ради СРСР від 8-9 червня 1947 р. про посилення охорони державної таємниці. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 14 лютого 1953 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки ведення робіт на вугільних та сланцевих шахтах» Верховної Ради СРСР від 12 березня 1951 р. «про захист миру». Відповідальність за пропаганду війни. **Судочинство.** Указ Президії Верховної Ради СРСР від 21 вересня 1945 р. про скасування широкої підсудності справ військових трибуналів (крім розголошення державної таємниці). Постанова пленуму Верховного суду від 25 травня 1947 року «Про прискорення розгляду справ у судах». Постанова Ради Міністрів СРСР від 21 травня 1949 р. про уточнення підсудності арбітражних судів. Визначення виконання господарських договорів згідно Постановам Ради Міністрів СРСР від 2 травня і 25 грудня 1948 р. та Інструкції Міністерства фінансів від 2 жовтня 1950 р. «Про порядок стягнення невинесених у строк податків та неоподаткованих платежів». Посилення прокурорського нагляду. Положення про прокурорський нагляд у СРСР від 24 травня 1955 р. Комітет Державної Безпеки при Раді Міністрів СРСР та його органи в Україні. Наукові дискусії з питань напрямків розвитку законодавства УРСР.

Спеціальна література

1. Балух В.О. Деякі питання радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944-1946. Український історичний журнал. 1993. №4. С. 30-35.
2. Бедь В. Політико-правові аспекти возз'єднання Закарпаття з Україною (кінець 1944 - початок 1946 рр.). Право України. 2002. № 8. С. 120-122
3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 1. К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. 432 с.
4. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2. К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. 686 с.
5. Бойко І. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.
6. Історія держави і права Української РСР (1917-1960). Академія наук Української РСР (Київ), Сектор держави і права АН УРСР; ред. кол.: акад. АН УРСР В.М. Корецький (голова); к. ю. н. Б.М. Бабій, І.М. Разнатовський, А.П. Таранов, к. і. н. В. М. Терлецький. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. 730 с.
7. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові; Українознавча бібліотека НТШ. Париж; Нью-Йорк; Львів: 1993. 684 с.
8. Кудьчицький В.С. Законодавча діяльність Народної Ради Закарпатської України (1944-1945 рр.). Проблеми Правознавства 1971. Випуск 20. С. 54 – 60.
9. Макарчук В. Вхідження Закарпатської України до складу УРСР (1939 – 1945 рр.): історико-правові аспекти. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. 2000. – № 1 (12). С. 39 – 48.
10. Тищик Б.Й. Становлення української державності на західноукраїнських землях напередодні і в роки Другої світової війни (1937-1945 рр.). Львів : Тріада плюс: ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 92 с

11. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько; Рецензенти: О.С. Рубльов, В.Ф. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. К.: НВП «Видавництво "Наукова думка, НАН України», 2011. Кн. 1. 735 с.

12. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько. Інститут історії України. К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. Кн. 2. 943 с.

13. Україна в Другій світовій війні: До 70-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. Український інститут національної пам'яті. К.: Український інститут національної пам'яті, 2015. 28 с.

14. Шершенькова В.А. Зміни в законодавстві УРСР про військові злочини в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.). Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). Т. 1. Одеса : Фенікс, 2012. С.189-191.

15. Хрестоматія з історії держави та права України. Т. 2. Лютий 1917 – 1996 р.р. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів і факультетів. У 2 т. В.Л. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Л. Святоцький. К.: Ін Юре, 1997. 800 с.

Доцент Вовк О.Й.